



Ακρογυλινό και χαρτόνι σε ξύλο. 30x40 cm. 1991

Το Κυπριακό από την περίοδο της ανεξαρτησίας μέχρι την τουρκική εισβολή - Ταξικές στρατηγικές και κοινωνικές αντιφάσεις

Α. Από την ανεξαρτησία μέχρι τη δικτατορία των συνταγματαρχών

Η εγγενής αντιφατικότητα που χαρακτήριζε την κατεύθυνση της ανεξαρτησίας —όπου μέσω της ανεξαρτησίας η ελληνοκυπριακή αστική τάξη θα επιδιώξει την αυτόνομη ανάπτυξη του νεοϊδρυθέντος κράτους και, κατά συνέπεια, τη χάραξη μιας χωριστής πορείας σε σχέση με τη μητροπολιτική Ελλάδα ενώ, αντίθετα, το ελληνικό κράτος αποτιμά το θεσμικό πλαίσιο της ανεξαρτησίας μόνο ως ένα τακτικό βήμα για την Ένωση και την αύξηση της εδαφικής του επικράτειας¹— θα έρθει να διαπλακεί με την αντίστοιχη αντιφατικότητα της συμφωνίας της Ζυρίχης και των προνομίων που περιελάμβανε για τους Τουρκοκυπρίους — προνομίων που καμιά σχέση δεν είχαν με την υπαρκτή κοινωνική πραγματικότητα². Η ύπαρξη του δικαιώματος του βέτο σε μια σειρά από ζητήματα, όπως η υπεραντιπροσώπηση των Τουρκοκυπρίων στον κρατικό μηχανισμό, το γεγονός πως αρκούσαν 8 τουρκοκύπριοι βουλευτές για να «μπλοκάρουν» σημαντικές αποφάσεις³, έρχονταν να απαντήσουν στην ανάγκη ενσωμάτωσης/συμβιβασμού των Τουρκοκυπρίων, σύμφωνα με το σχέδιο των εμπνευστών της λύσης της ανεξαρτησίας. Με άλλα λόγια, πρόκειται για μια απόπειρα ταχίτατης εξάλειψης τυχόν αντιδράσεων από μέρους της μειονότητας που θα προτιμούσε τη λύση της διπλής ένωσης.

Βέβαια, η αντίθεση των Τουρκοκυπρίων στη συμφωνία της Ζυρίχης δεν προέκυπτε από μια υπερφυσική αντίληψη της μορφής και του περιεχομένου της «εθνικής ταυτότητας». όπου το περιεχόμενο της Ζυρίχης ακύρωνε παραδίδοντάς τους στο «έλεος των προαιώνιων εχθρών της φυλής τους». Τα πράγματα ήταν πολύ πιο απτά, πιο συγκεκριμένα και, κυρίως, πιο υλικά. Η απουσία δυναμικής τουρκοκυπριακής αστικής τάξης οδήγησε την άρχουσα ομάδα να συνδεθεί πιο άμεσα με την ατοικιακή κυβέρνηση μέσω της συμμετοχής της στη διοίκηση του νησιού. Παράλληλα σε πολιτικό επίπεδο, η ύπαρξη των μειονοτικών αντιπροσώπων στη νομοθετική συνέλευση με τη μορφή του αντίπαρου στους Ελληνοκυπρίους⁴ τους έδινε μια πολιτική δύναμη η οποία θα περιοριζόταν με την εγκαθίδρυση της ανεξαρτησίας — έστω κι αν θα παρέμενε δυσανάλογη σε σχέση με τον πραγματικό πληθυσμό της μειονότητας.

Στο οικονομικό επίπεδο οι ανισότητες είναι ακόμα πιο έντονες: ενώ οι Τουρκοκύπριοι αποτελούν το 18% του πληθυσμού διαθέτουν μόνο το 6,1% των μεταλλείων, το 3,9% των εισαγωγών, το 0,5% των εξαγωγών, το 11% των καταστημάτων της μεταποίησης που απασχολούν πάνω από 5 άτομα, συμμετέχουν κατά 2% στην παραγωγή ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας και ιδιοποιούνται το 7% του εθνικού εισοδήματος⁵. Παράλληλα κατέχουν το 20,4% της γης, αλλά η παραγωγή τους δεν ξεπερνά το 12,5% της συνολικής αξίας⁶. Το μέσο κατά κεφαλήν ακαθάριστο εθνικό προϊόν ήταν 220 λίρες για τους Ελληνοκυπρίους και μόνο 64 λίρες για τους Τουρκοκυπρίους, ενώ η αξία της γαιοκτησίας των Ελληνοκυπρίων ήταν κατά 40-50% μεγαλύτερη από την αντίστοιχη των Τουρκοκύπριων⁷. Οι Ελληνοκύπριοι συμμετείχαν (1958) στη φορολογία κατά 29,7%, ενώ οι Τουρκοκύπριοι κατά 1,8%, σχεδόν το ίδιο ποσοστό με τους Αρμένιους (1,0%)⁸!

Οι λόγοι αυτής της δυσαναλογίας θα πρέπει να αναζητηθούν τόσο στην πρόσδεση των μουσουλμανικών πληθυσμών σε παραδοσιακές αγροτικές ασχολίες που σχετιζόνταν με το ασιατικό τρόπο παραγωγής — πράγμα που ωθούσε το ελληνικό στοιχείο στο εμπόριο και στην ενασχόληση με πρώιμες καπιταλιστικές μορφές παραγωγής, όσο και στο γεγονός πως η ολοκλήρωση του περάσματος του νησιού στην κυριαρχία των Άγγλων συνέπεσε με το σχηματισμό του τουρκικού εθνικού κράτους — γεγονός που δεν επέτρεψε την ενίσχυση των τουρκοκυπριακών πληθυσμών από την εθνική μητρόπολη⁹.

Οι συνέπειες αυτής της κατάστασης θα εκταθούν σε δυο επίπεδα. Στο πρώτο, η τουρκοκυπριακή ηγεσία, διαβλέποντας την αδυναμία της τουρκοκυπριακής αστικής τάξης να ανταγωνιστεί την αντίστοιχη ελληνική, θα προσανατολίσει τη μειονότητα στον περιορισμό των συναλλαγών της εντός των τουρκοκυπριακών θυλάκων, με σκοπό την ανάπτυξη γηγενούς τουρκοκυπριακής βιομηχανίας. Ταυτόχρονα, θα γίνουν προσπάθειες διακοπής των κάθε είδους σχέσεων των Τουρκοκυπρίων με την κεντρική κυπριακή διοίκηση, ως συνιστώσα μιας ευρύτερης πολιτικής που αρνούνταν τη νομιμοποίηση της κρατικής εξουσίας¹⁰. Στο δεύτερο, το γεγονός της θεσμοποιημένης υπεραντιπροσώπευσης των Τουρκοκυπρίων στη δημόσια διοίκηση, που προβλεπόταν μάλιστα να ολοκληρωθεί μέσα σε 5 μόνο μήνες, οδήγησε στην εκδήλωση συμπτωμάτων έντονης δυσaréσκειας στους κόλπους των Ελληνοκυπρίων, που έβλεπαν τώρα να περιορίζονται οι ελπίδες τους είτε για διορισμό είτε για προαγωγή¹¹. Σύμφωνα με τα διαθέσιμα στοιχεία, το 1960 στην ανώτατη βαθμίδα συμμετείχαν κατά 26% Τουρκοκύπριοι, στην 1η κατά 18,6%, στη 2η κατά 20,5%, στην 3η κατά 18,5%, στην 4η κατά 17% και στην 5η κατά 25,4%¹². Οι εξελίξεις φωτίζονται περισσότερο αν αναλογιστεί κανείς τον πελατειακό χαρακτήρα της πρώιμης κυπριακής κοινωνίας, τις αδύνατες θεσμικές δομές και την ανυπαρξία οργανωμένων πολιτικών σχηματισμών (με εξαίρεση το ΑΚΕΛ). Με την έννοια αυτή, τόσο σε επίπεδο πραγματικό (πρόσληψη στο δημόσιο) όσο και σε επίπεδο συμβολικό («οι τουρκοκύπριοι έχουν αποκτήσει περισσότερα δικαιώματα από εμάς»), εμπεδώθηκε ένα καθεστώς δυσaréσκειας μεταξύ των δύο κοινοτήτων, το οποίο θα αποτελέσει πρόσφορο ιδεολογικό έδαφος για την ανάπτυξη του εθνικισμού από τμήματα και των δύο πλευρών.

Το αποτέλεσμα θα είναι καμιά από τις δύο κοινότητες να μην είναι ευχαριστημένη από το καθεστώς που είχε δημιουργήσει η Ζυρίχη, κατά τρόπον ώστε το τελευταίο να τίθεται συνεχώς σε αμφισβήτηση. Η ελληνοκυπριακή αστική τάξη, που εκφράζεται διαμέσου της

πολιτικής του Μακάριου, θα επιδιώξει την ανατροπή της συμβιβαστικής λύσης της Ζυρίχης πιέζοντας τους Τουρκοκύπριους για την αποδοχή ορισμένων υποχωρήσεων. Οι εξελίξεις που θα ακολουθήσουν θα αποδείξουν το θνησιγενές του πράγματος και τον οριακό χαρακτήρα των συσχετισμών. Θα πρέπει, ωστόσο, να σημειωθεί πως, αν δεν υπήρχε η παρουσία δύο παραμέτρων στρατηγικού χαρακτήρα, οι εξελίξεις μπορεί να είχαν πάρει άλλη μορφή. Αφενός πρόκειται για την επιμονή της τουρκικής ηγεσίας να συνδράμει με κάθε τρόπο τους Τουρκοκύπριους, με ατώτερο στόχο την ουσιαστική ανατροπή του status quo που είχε παγώσει η Συνθήκη της Λαζάνης και την αναβάθμιση του ρόλου της χώρας στην περιοχή. Αφετέρου, δεδομένης της οριστικοποίησης από την πλευρά της ελληνοκυπριακής αστικής τάξης της στρατηγικής της ανεξαρτησίας και της αντίθεσης σε οποιαδήποτε μορφή Ένωσης, ήταν αναγκαίο να ισχυροποιηθεί όσο το δυνατόν περισσότερο η θέση των Ελληνοκυπρίων γιατί, αντικειμενικά, το εγχείρημα της ανεξαρτησίας ήταν μεγαλεπήβολο.

Όπως και να έχει το πράγμα, στις 30/11/63 ο Μακάριος θα ζητήσει την αναθεώρηση ορισμένων σημείων της συνθήκης της Ζυρίχης, μεταξύ των οποίων η απώλεια του βέτο του τουρκοκύπριου αντιπροέδρου, η κατάργηση των εθνικών ξεχωριστών πλειοψηφιών για ειδικά ζητήματα, ο περιορισμός της συμμετοχής των Τουρκοκυπρίων στη διοίκηση και η ακύρωση της δυνατότητάς τους να συγκροτούν ξεχωριστούς δήμους¹³.

Οι Τουρκοκύπριοι στην κίνηση του Μακάριου θα απαντήσουν με αποχώρηση από όλες τις κυβερνητικές και διοικητικές θέσεις αλλά και από το σύνολο της κοινωνικής ζωής της χώρας, περιοριζόμενοι στους τουρκοκυπριακούς θύλακες¹⁴, δημιουργώντας μ' αυτόν τον τρόπο μια de facto διχοτόμηση του νησιού. Αυτό, ωστόσο, που θα πρέπει να αποσαφηνιστεί είναι ότι η αντίδραση των Τουρκοκυπρίων θα ήταν πολύ πιο μετριάσμενη αν στο όλο σκηνικό δεν είχε εμπλακεί το τουρκικό κράτος, το οποίο μεθοδικά από το τέλος του πολέμου και ύστερα προσπάθησε και πέτυχε να προσδέσει το τουρκοκυπριακό στοιχείο στους σχεδιασμούς της Αγκυρας, εκμεταλλευόμενο τις κοινωνικές αντιθέσεις και τη συνεχή παρουσία του μουσουλμανικού πληθυσμού στο χώρο της διοίκησης. Με τον τρόπο αυτό και δεδομένου του Συντάγματος που διαχώριζε τους πολίτες σε δύο σαφείς εθνικές κατηγορίες, οι Τουρκοκύπριοι θα μεταβληθούν σε μειονότητα, της οποίας οι βασικές πολιτικές και ιδεολογικές συντεταγμένες θα εκπορεύονται από την κρατική εξουσία¹⁵.

Από εκεί και πέρα τα γεγονότα θα εξελιχθούν ραγδαία. Μετά από ένα αιματηρό περιστατικό, που θα έχει ως συνέπεια το θάνατο δύο Τουρκοκυπρίων και τον τραυματισμό ενός ελληνοκύπριου αστυνομικού, η Κύπρος θα περάσει σε εμπόλεμη φάση. Στις 20/12/63 η ΤΟΥΡΚΔΥΚ θα καταλάβει την τοποθεσία Γκιονέλι που δεσπόζει στη Λευκωσία, τουρκοκυπριακές ομάδες θα εγκατασταθούν στην περιοχή του Αγ. Ιλαρίωνα στο Πενταδάκτυλο, ενώ τουρκικά αεροπλάνα θα πετάξουν πάνω από τη Λευκωσία¹⁶. Στις 12/3/64, μετά από τις συγκρούσεις των προηγούμενων ημερών μεταξύ Ελληνοκυπρίων και Τουρκοκυπρίων στην Πάφο και στη Λεμεσό, τουρκικά πολεμικά πλοία θα ξεκινήσουν από τη Μερσίνα με κατεύθυνση τη Β. Κύπρο. Η Ελλάδα θα απειλήσει με επιστράτευση και αποχώρηση από το συμμαχικό κλιμάκιο της Σμύρνης. Οι ΗΠΑ θα πιέσουν τους Τούρκους που θα αναγκαστούν να υπαναχωρήσουν¹⁷. Στις 15/7/64 οι Τουρκοκύπριοι κηρύσσουν γενική επιστράτευση και την επόμενη μέρα εκδηλώνεται επίθεση από τον Αγ. Ιλαρίωνα προς την Κυρήνεια¹⁸. Στις αρχές Αυγούστου διεξάγονται αιματηρές συγκρούσεις στην περιοχή της Τυλληρίας, οι οποίες

αποφασίστηκαν μονομερώς από την ελληνοκυπριακή κυβέρνηση, χωρίς τη σύμφωνη γνώμη της Αθήνας. Οι ελληνικές δυνάμεις δε θα κατορθώσουν να απωθήσουν μακριά από το προγεφύρωμα τους Τουρκοκυπρίους λόγω της επέμβασης της τουρκικής αεροπορίας. Στις 9/8 ελληνικά αεροπλάνα θα πετάξουν σε χαμηλό ύψος πάνω από τη Λευκωσία και η ελληνική κυβέρνηση θα απειλήσει με άμεση στρατιωτική επέμβαση σε περίπτωση που δε σταματήσουν οι βομβαρδισμοί από την τουρκική αεροπορία¹⁹.

Όλα αυτά αναφέρθηκαν για να γίνει κατανοητό ότι οι δραματικές εξελίξεις του Κυπριακού δεν μπορούν να ερμηνευτούν ούτε από μανιχαϊστικά σχήματα του τύπου «καλοί» Ελληνοκύπριοι/«κακοί» Τουρκοκύπριοι, όπως η δεσπόζουσα ιδεολογία απαιτεί, αλλά ούτε και από μονομερείς προσεγγίσεις που εστιάζονται αποκλειστικά στον «πραξικοπηματισμό» και τον «εθνικισμό» των Ελληνοκυπρίων²⁰. Η πραγματικότητα είναι πως η συγκρότηση του κυπριακού κράτους, με τη μορφή που επέβαλε η συνθήκη της Ζυρίχης, ερχόταν σε ευθεία αντίθεση με το περιεχόμενο των δομών του κυπριακού κοινωνικού σχηματισμού. Το γεγονός αυτό, σε συνδυασμό με τους ανταγωνισμούς και τα συμφέροντα των «εξωκυπριακών» παραγόντων, θα λειτουργήσει διαλυτικά για την αναπαραγωγή του συγκεκριμένου καθεστώτος. Η κάθε πλευρά θα προσπαθήσει να ανατρέψει το βραχύβιο status quo προς όφελός της — δεδομένων μάλιστα και δρώμενων στο γύρο κόσμο.

Συγκεκριμένα, οι εξελίξεις σε διεθνές επίπεδο στις αρχές της δεκαετίας του '60 (αμερικανοσοβιετική κρίση λόγω της Κούβας, στροφή της Αιγύπτου προς την ΕΣΣΔ) θα αναβαθμίσουν το ρόλο της Κύπρου και θα αυξήσουν το ενδιαφέρον των Αμερικανών πρωτίστως και των Εγγλέζων δευτερευόντως για την περιοχή — πόσο μάλλον που η ένταξη της Κύπρου στο κίνημα των Αδεσμεύτων εντείνει τις ανησυχίες των ισχυρών ιμπεριαλιστικών κρατών για τυχόν μελλοντική εμβάθυνση των σχέσεων της Κυπριακής Δημοκρατίας με χώρες αντίπαλες του νατοϊκού σχηματισμού²¹. Με αυτή την έννοια, το ξέσπασμα της κρίσης του '63, η έκκληση του Μακάριου προς την ΕΣΣΔ για παρέμβαση, καθώς και η συμφωνία για πολεμικό εφοδιασμό των Ελληνοκυπρίων από τη Μόσχα προκάλεσαν έντονες ανησυχίες στις ΗΠΑ²² — ιδιαίτερα μάλιστα αν αναλογιστούμε την υποστήριξη του Μακάριου από το ΑΚΕΛ, αλλά και την προσφυγή στο πρόσφορο έδαφος του ΟΗΕ, δηλαδή εκτός του ΝΑΤΟ, για την ανάπτυξη των θέσεών τους²³. Βάση αυτών των δεδομένων, οι ΗΠΑ θα φτάσουν μέχρι του σημείου αναθεώρησης της αναγκαιότητας της ανεξαρτησίας της Κύπρου²⁴, επιλέγοντας ως προσφορότερη λύση την ένωση της Κύπρου με την Ελλάδα, με την παράλληλη παραχώρηση εδαφών προς την Τουρκία (σχέδιο Άτσεσον).

Η ΕΣΣΔ, από τη μεριά της, αποσκοπούσε στη μεγαλύτερη δυνατή ουδετερότητα του νησιού και, βεβαίως, στην αποφυγή της οποιασδήποτε μορφής ένωσης που θα σήμαινε νατοποίηση της Κύπρου²⁵. Μ' αυτή την έννοια, οι στόχοι Ελληνοκυπρίων και ΕΣΣΔ ταυτίζονται, ακόμα και όταν αυτό δεν είναι απόλυτα εμφανές: εξασφάλιση της ανεξαρτησίας, παραμονή του ζητήματος στα πλαίσια του ΟΗΕ και όχι του ΝΑΤΟ, αποδέσμευση από τις παρεμβάσεις Ελλάδας και Τουρκίας, εμπλοκή του πολύ ισχυρού κυπριακού Κομμουνιστικού Κόμματος στις εξελίξεις. Με την υιοθέτηση αυτών των στόχων εξυπηρετούνταν και πιο ευρείς προσανατολισμοί της ΕΣΣΔ, όπως η στήριξη των αραβικών χωρών, η πιθανότητα οριστικής διάρρηξης των σχέσεων της Κύπρου με τη Δύση και η συνακόλουθη απομάκρυνση των βρετανικών βάσεων, καθώς και η ενδεχόμενη διαίρεση στο εσωτερικό της Ν.Α. πτέρυγας του ΝΑΤΟ²⁶.

Η πρωτοβουλία των ΗΠΑ για την υιοθέτηση του σχεδίου Άτσεσον θα αναδιατάξει τη συμμαχία ΕΣΣΔ και Ελληνοκυπρίων, παρότι και οι δυο πλευρές για τους ίδιους λόγους είναι αντίθετες, διότι για να επιτευχθούν οι ίδιοι στόχοι η κάθε πλευρά χρειάζεται, λόγω της δομικά διαφορετικής της θέσης, να ακολουθήσει αποκλίνουσα πολιτική. Η Κύπρος θα αντιταχθεί με κάθε τρόπο στην εφαρμογή του σχεδίου, ερχόμενη σε αντίθεση ακόμα και με την ελληνική κυβέρνηση²⁷. Η ΕΣΣΔ θα μεταβάλει τη στάση της απέναντι στους Ελληνοκυπρίους, λαμβάνοντας υπόψη τόσο την ανάγκη εξόδου των πολεμικών της πλοίων που κατευθύνονταν από τον Εύξεινο, μέσω Βοσπόρου-Προποντίδας-Ελλησπόντου, προς τη Μεσόγειο και τον Ινδικό Ωκεανό²⁸, όσο και την υιοθέτηση από πλευράς της Τουρκίας μετριοπαθέστερων θέσεων όπως η, έστω και ρητορική, εμμονή στη διατήρηση των συνθηκών του 1960.

Το αποτέλεσμα αυτών των πολιτικών, και πρώτα και κύρια της ελληνοκυπριακής, θα είναι η ματαίωση της ένωσης της Ελλάδας με την Κύπρο και η αναστολή των εξελίξεων μέχρι το 1967.

Β. Από την εγκαθίδρυση της δικτατορίας των συνταγματαρχών μέχρι το τέλος της δεκαετίας του '60

Οι συνταγματάρχες θα επιδιώξουν τη συνέχιση του διαλόγου με την τουρκική πλευρά, έτσι ώστε να μπορέσει να επιτευχθεί μια συμπεφωνημένη λύση ένωσης του νησιού με την Ελλάδα. Η θέση που υποστηρίζουμε είναι πως οι Τούρκοι, στην πραγματικότητα, ποτέ δεν αποδέχτηκαν το ενδεχόμενο της Ένωσης, απλώς προσέρχονταν στις διαδικασίες ακολουθώντας παρελκυστική τακτική, με σκοπό την παράλληλη αναδιάταξη των συμμαχιών και την οριστική ματαίωση της ενωσιακής προοπτικής, λαμβάνοντας υπόψη και τις υπαρκτές αντιθέσεις Αθήνας-Λευκωσίας. Η Λευκωσία θα επιχειρήσει, και θα επιτύχει, με τα γεγονότα της Κοφινού (Νοέμβριος '67)²⁹, να αποχωρήσει η ελληνική μεραρχία —και με τον τρόπο αυτό να αποτραπεί το ενδεχόμενο ελλαδίτικου πραξικοπήματος—, ενώ θα φτάσουν η Ελλάδα με την Τουρκία στο πρόθυρα πολέμου. Το αποτέλεσμα θα είναι η αποτροπή της συμπεφωνημένης λύσης της Ένωσης επ' αόριστον. Ο ίδιος ο Μακάριος θα δηλώσει ευθαρσώς: «Αν και η Ένωση είναι ένας στόχος ευκαίος, δεν είναι πια εφικτός. Οι Κύπριοι πρέπει να το καταλάβουν αυτό και να συνεχίσουν να αγωνίζονται για την πραγματοποιήσιμη λύση που είναι η ανεξαρτησία της Κύπρου»³⁰. Από εκεί και πέρα θα επιλεγεί ο ενδοκοινοτικός διάλογος στη βάση της ανεξαρτησίας.

Τα νέα δεδομένα των διεθνών σχέσεων κατέστησαν και τους Αμερικανούς θετικούς σε αυτή την προοπτική, παρά το γεγονός ότι απομακρυνόταν το ενδεχόμενο της νατοποίησης της Κύπρου: μεταβαλλόμενος συσχετισμός δυνάμεων στην ανατολική Μεσόγειο, αστάθεια μετά τον αραβοϊσραηλινό πόλεμο³¹, στον οποίο δεν αναδείχτηκε νικητής αλλά αναβαθμίστηκε η σοβιετική παρουσία στη Μεσόγειο³², ανάγκη διαφύλαξης των πηγών και της μεταφοράς του πετρελαίου³³. Κατάσταση που πρόκειται να οξυνθεί μετά το 1968, όταν στη Λιβύη ο Καντάφι θα καταλάβει την εξουσία διαλύοντας τις αμερικανικές βάσεις και προσφέροντας ναυτικές διευκολύνσεις στην ΕΣΣΔ, ενώ στη Συρία και την Αίγυπτο η σοβιετική παρουσία αυξανόταν με τη μορφή στρατιωτικής βοήθειας³⁴.

Η βασική ελληνοκυπριακή στρατηγική

Το ζήτημα με την αναφορά στις αντιθέσεις Αθήνας-Λευκωσίας και την εκμετάλλευση των διεθνών ανταγωνισμών από την πλευρά της Λευκωσίας είναι η κατανόηση πως όλα αυτά γίνονται στα πλαίσια της προσπάθειας πραγματοποίησης του βασικού στόχου της ελληνοκυπριακής άρχουσας τάξης, όπως αυτός διαμορφώθηκε σταδιακά στα χρόνια που ακολούθησαν τη σύγκλιση της τριμερούς του Λονδίνου: διαφύλαξη με κάθε τρόπο του καθεστώτος ανεξαρτησίας της κυπριακής δημοκρατίας. Οι όποιες άλλες κινήσεις που γίνονταν, όπως η προσπάθεια αναθεώρησης της συνθήκης της Ζυρίχης, η ένταξη της Κύπρου στο κίνημα των Αδεσμεύτων, η σύσφιξη των σχέσεων με την ΕΣΣΔ κ.λπ. αφορούν τη δημιουργία ευνοϊκότερων όρων υλοποίησης αυτού του στόχου. Το ερώτημα είναι γιατί επιλέγεται η στρατηγική της ανεξαρτησίας και όχι κάποια άλλη, όπως αυτή της ένωσης με την Ελλάδα ή, στη χειρότερη περίπτωση, της διπλής ένωσης των Ελληνοκυπρίων με την Ελλάδα και των Τουρκοκυπρίων με την Τουρκία. Η στρατηγική αυτή προκρίνεται γιατί γίνεται κατανοητό από την ελληνοκυπριακή αστική τάξη το γεγονός της ιδιαιτερότητάς της σε σχέση με οποιαδήποτε άλλη «τοπική» αστική τάξη που ενσωματώθηκε στο ελληνικό κράτος (χωρική, ιονική κ.λπ.). Πρόκειται για το γεγονός της ύπαρξης ενός επιπέδου ανάπτυξης των καπιταλιστικών σχέσεων παραγωγής ήδη από την περίοδο της αγγλοκρατίας, που σε καμιά περίπτωση δεν μπορεί να συγκριθεί με το υπάρχον σύστημα οικονομικών σχέσεων των Ιόνιων στα 1880 ή της Κρήτης των αρχών του 20ού αιώνα, αλλά και για το γεγονός της γεωγραφικής γεινιάσας, πέρα από την Ελλάδα και την Τουρκία, με χώρες της Β. Αφρικής (Λιβύη, Αίγυπτος) αλλά και της Μ. Ανατολής (Συρία, Λίβανος, Ισραήλ).

Το αποτέλεσμα θα είναι η απόκτηση μιας δυναμικής τέτοιας που επέτρεπε την επιβίωση ενός κατά τα άλλα μικροσκοπικού κρατιδίου. Σε πολύ σύντομο χρονικό διάστημα οι εκτιμήσεις αυτές θα επιβεβαιωθούν και η Κύπρος θα επιδείξει στη δεκαετία του '60 μια σημαντικότητα οικονομική ανάπτυξη. Έτσι, στην πενταετία '62-'66 το ΑΕΠ της θα αυξηθεί κατά 7,6% και κατά την πενταετία '67-'72 κατά 11%. Μεταξύ 1968 και 1973 ο μέσος ρυθμός ανάπτυξης της μεταποίησης θα φτάσει το 16,6%³⁵. Η παράλληλη ανάπτυξη της γεωργίας θα δημιουργήσει ορισμένα είδη καλλιεργειών (πορτοκάλια, λεμόνια, πατάτες, γκρέιτ-φρουτ) που θα κατευθύνονται κατά κύριο λόγο στις ξένες αγορές, ενώ θα προχωρήσει και με σημαντικούς ρυθμούς η εκμηχάνιση της γεωργίας³⁶. Αξιοπρόσεκτη είναι και η ανάπτυξη του τομέα των κατασκευών, ο οποίος παρουσιάζει ρυθμό αύξησης 9,5% στη δεκαετία του '60³⁷. Το εφοπλιστικό κεφάλαιο, λόγω και της γρήγορης προσέλευσης και ελλαδικών εφοπλιστών, θα αναδειχθεί (1971) στον τέταρτο στόλο της Μεσογείου, με συνολική χωρητικότητα 1,5 εκατ. τόνων³⁸, κερδίζοντας σημαντικό μερίδιο του αυξανόμενου όγκου μεταφορών μεταξύ ΕΣΣΔ και χωρών του Τρίτου Κόσμου³⁹. Τέλος, σημαντικά οικονομικά οφέλη έφεραν ο τουρισμός και οι στρατιωτικές δαπάνες από τις βάσεις και την ειρηνευτική δύναμη⁴⁰.

Όλη βέβαια αυτή η δραστηριότητα θα έχει ως αποτέλεσμα να περιοριστεί και η ανεργία σε ποσοστό περίπου 1% (1967)⁴¹. Όμως, το πιο σημαντικό στοιχείο είναι η διεθνοποίηση του κυπριακού κεφαλαίου και η συνακόλουθη άνοδος της ανταγωνιστικότητας της εθνικής οικονομίας. Αυτό φαίνεται από το γεγονός ότι μεταξύ 1962-1969 ο βαθμός «διεθνοποίησης» της κυπριακής οικονομίας θα αυξηθεί από 0,80 σε 0,90 σε ό,τι αφορά το κλάσμα εισαγωγές + εξαγωγές αγαθών και υπηρεσιών/ΑΕΠ και από 0,49 σε 0,53 σε ό,τι αφορά το κλάσμα εισαγωγές + εξαγωγές αγαθών/ΑΕΠ⁴².

Βέβαια, τα στοιχεία που παρατέθηκαν δεν αποδεικνύουν μια απογείωση της κυπριακής οικονομίας. Φανερώνουν, ωστόσο, μια αξιόλογη δυναμική η οποία, εκμεταλλεζόμενη τη γεωγραφική θέση του νησιού αλλά και τις επιδεξιότητες του συλλογικού εργάτη-παράγωγο της αγγλοκρατίας, δημιουργούσε τις συνθήκες της περαιτέρω ανάπτυξης και της αυτοτελούς επιβίωσης της κυπριακής κρατικής οντότητας. Πολύ περισσότερο που σταδιακά, σε ό,τι αφορά το πολιτικο-ιδεολογικό επίπεδο, αυτό που παρατηρείται είναι η «ελληνοποίηση» της ελληνοκυπριακής κοινότητας, όσο και η «τουρκοποίηση» της αντίστοιχης τουρκοκυπριακής. Η οικονομική ανάπτυξη και η βιωσιμότητα της ανεξάρτητης Κύπρου θα απαγκιστρώσει τους Ελληνοκυπρίους από την πρόσδεσή τους στην Αθήνα, δημιουργώντας σημαντικές πολιτικο-ιδεολογικές μεταβολές. Αντίστροφα, ο περιορισμός των Τουρκοκυπρίων στους θύλακες θα τους οδηγήσει στη «φυγή προς τα πίσω», στην κοινωνική και οικονομική απομόνωση, που θα συντελέσει στη δική τους αγκίστρωση στο τουρκικό κράτος⁴³.

Γ. Από τις αρχές της δεκαετίας του '70 μέχρι το πραξικόπημα Ιωαννίδη

Η αντίθεση που διαπιστώθηκε μεταξύ ελληνικής και ελληνοκυπριακής αστικής τάξης θα συνεχίσει να υπάρχει και στο διάστημα μέχρι την τουρκική εισβολή διαρκώς εντεινόμενη. Το καθεστώς των συνταγματαρχών, αποφασισμένο να επιλύσει το ζήτημα, θα προχωρήσει στις απευθείας συνομιλίες με την τουρκική πλευρά, αποσκοπώντας στην Ένωση και στην υποβάθμιση του Μακάριου. Οι Ελληνοκύπριοι, από την πλευρά τους, θα επιλέξουν την τακτική της κωλυσιεργίας στο επίπεδο του διακοινοτικού διαλόγου με τους Τουρκοκυπρίους, παρότι οι τελευταίοι είχαν προχωρήσει σε μια σειρά από σημαντικές υποχωρήσεις, έτσι ώστε να διατηρείται το υπάρχον status quo που τους καθιστούσε αποκλεισμένους από κάθε είδους κρατική δραστηριότητα. Όσο κι αν ο εγκλεισμός στους θύλακες ήταν αποτέλεσμα μιας λανθασμένης πολιτικής, υπαγορευμένης από την Άγκυρα, η μακαριακή πλευρά δε θα διστάσει να το εκμεταλλευτεί για όσο περισσότερο γίνεται. Τα πράγματα θα πάρουν πιο δραματικές μορφές με την απόπειρα δολοφονίας του Μακάριου (Μάρτιος '71), την άφιξη του Γρίβα στην Κύπρο και την ανάληψη της ηγεσίας της ΕΟΚΑ Β', την υπόδειξη των συνταγματαρχών στον Μακάριο να παραιτηθεί (Ιανουάριος '72) και την αποτυχημένη προσπάθεια των τριών μητροπολιτών (Κιτίου, Πάφου, Κυρηνείας) να θέσουν θέμα καθαίρεσης του Αρχιεπισκόπου.

Στο συμβολικό, και κάπως πιο αφηρημένο επίπεδο, η αντιπαράθεση Αθήνας-Λευκωσίας θα εκφραστεί με την επιστολή που θα στείλει ο έλληνας υπουργός των Εξωτερικών Ξανθόπουλος-Παλαμάς στον Αρχιεπίσκοπο, όπου μεταξύ άλλων θα επισημαίνεται ότι: «Αι Αθήναι προσδιορίζουν το γενικότερον συμφέρον του Έθνους εις ο εντάσσεται και το συμφέρον του κυπριακού ελληνισμού. Εις την εκτίμησιν του γενικώτερου εθνικού συμφέροντος δεν υποκαθιστά —δεν ημπορεί να υποκαθιστά— η Λευκωσία τας Αθήνας. Αι Αθήναι, ως εθνικόν κέντρον, συνθέτουν και εν τέλει διαγράφουν την ακολουθητέαν πορείαν πολιτικής και τακτικής. Εις πάσαν περίπτωσιν, εμπίπτουσα εις την ανωτέρω παράγραφον, η κυπριακή γραμμή δέον να εντάσσεται εις την εθνικήν γραμμήν και να προσαρμόζεται τελικώς προς αυτήν. Εις περίπτωσιν διαφωνίας, λύσιν δεν αποτελεί η διάσπασις της εθνικής ενότη-

τος, αλλά η κατάλυσις της διαφωνίας διά της ιεραρχήσεως των εκατέρωθεν απόψεων και του προβαδίσματος του γενικότερου εθνικού συμφέροντος».

Ο Αρχιεπίσκοπος θα απαντήσει υποστηρίζοντας ότι: «Κατά την άποψιν της ελληνικής κυβερνήσεως πρέπει να προσαρμοσθή και ταυτισθή αναλόγως των εξ Αθηνών υποδείξεων η γραμμή της Κυπριακής ηγεσίας. Δεν αποδέχομαι την τοιαύτην άποψιν, εφ' όσον άλλωστε επανειλημμένως ετονίσθη υπό της Ελληνικής Κυβερνήσεως ότι αδυνατεί να αναλάβει την στρατιωτικήν υπεράσπισιν της Κύπρου. Ο Κυπριακός Ελληνισμός πρέπει να διατηρήσει την τελευταίαν λέξιν εις ό,τι αφορά την επιβίωσιν και το εθνικόν του μέλλον»⁴⁴.

Γίνεται, με άλλα λόγια, έκδηλη η θεμελιακή διαφορά στόχων και απόψεων των δύο πλευρών, η οποία θα καθορίσει και τις άμεσες εξελίξεις. Έτσι, με εξαίρεση τη βραχύβια περίοδο της κυβέρνησης Μαρκεζίνη, ο υπόγειος πόλεμος θα συνεχιστεί και στη διάρκεια του πρώτου εξαμήνου του 1974: η χούντα των Αθηνών θα καταφέρει μέσω της ΕΟΚΑ Β' να διευρύνει την επιρροή της και στα μεσαία και κατώτερα κλιμάκια της εθνοφρουράς. Η Λευκωσία θα απαντήσει με την εκπόνηση ενός σχεδίου που προέβλεπε την αναδιάρθρωση της εθνοφρουράς και τη μείωση της παρουσίας ελλήνων αξιωματικών από 800 σε 100⁴⁵. Η ενέργεια αυτή θα αποτελέσει και τη θρυαλλίδα των παραπέρα γεγονότων.

Το σφάλμα στο οποίο θα υποπέσει η ελληνοκυπριακή πλευρά είναι ότι δε θα μπορούσε να κατανοήσει πως οι συνθήκες είχαν αλλάξει και πως δεν ήταν εύκολο να εκμεταλλεύεται τις αντιθέσεις μεταξύ των δύο υπερδυνάμεων για να διατηρεί το status quo της ανεξαρτησίας. Η πρώτη εξέλιξη που θα λειτουργήσει ανασχετικά για την ελληνοκυπριακή στρατηγική θα είναι ο πόλεμος μεταξύ Ινδίας και Πακιστάν, που θα έχει ως αποτέλεσμα το διαμελισμό του Πακιστάν και τη δημιουργία του Μπαγκλαντές. Μαζί, όμως, με την ήττα του Πακιστάν θα καταρρεύσει και το ΣΕΝΤΟ, η συμμαχία Τουρκίας-Ιράν-Ιράκ-Πακιστάν, που αποτελούσε την προέκταση του ΝΑΤΟ στη Ν. Ασία. Με την ουσιαστική αποχώρηση του Ιράκ, το 1960, και με την ήττα του Πακιστάν, οι ΗΠΑ έχαναν τη δυνατότητα διασύνδεσης της Άπω με τη Μ. Ανατολή και γινόταν πιο επισφαλής ο συσχετισμός δυνάμεων στην Α. Μεσόγειο⁴⁶. Με την έννοια αυτή, η Κύπρος αποκτούσε ακόμα μεγαλύτερη σημασία για τους νατοϊκούς σχεδιασμούς και το ενδεχόμενο της διπλής ένωσης με δύο χώρες-μέλη του ΝΑΤΟ παρουσιαζόταν ως ιδιαίτερα επιθυμητό για την αμερικανική εξωτερική πολιτική.

Η δεύτερη εξέλιξη σχετίζεται με εξελίξεις στο εσωτερικό της Κύπρου. Στις αρχές του 1974 οι Άγγλοι αποφασίζουν να αναστείλουν για οικονομικούς λόγους τη λειτουργία των βάσεων. Οι Αμερικανοί επιθυμούσαν να πάρουν εκείνοι τη θέση των Εγγλέζων, κάτι που συνάντησε την αντίθεση της κυβέρνησης μετά από την πίεση των αριστερών κυβερνητικών κομμάτων ΑΚΕΛ και ΕΔΕΚ. Ήδη μετά από ανάλογες πιέσεις οι ΗΠΑ είχαν υποχρεωθεί να κλείσουν το σταθμό παρακολούθησης που είχαν στη Λευκωσία και να τον μεταφέρουν στη Β. Κύπρο. Παράλληλα, και η ύπαρξη αμερικανικών κατασκοπευτικών αεροπλάνων και αμερικανών πεζοναυτών στο Ακρωτήρι, με άδεια των Βρετανών, συνάντησε την αντίδραση της Αριστεράς, με αποτέλεσμα ο Μακάριος να ανακοινώσει ότι οι Αμερικανοί θα πρέπει να φύγουν μόλις ολοκληρωθεί η αποστολή τους⁴⁷. Βέβαια η στάση αυτή των Ελληνοκυπρίων μπορεί να ερμηνευτεί λόγω των φιλικών σχέσεών τους με τα αραβικά κράτη και την ΕΣΣΔ. Ωστόσο, δεδομένης της αλλαγής των συνθηκών, αυτή η κατάσταση, όπου λόγω του καθεστώτος της ανεξαρτησίας η ελληνοκυπριακή αστική τάξη έθετε όρους στις ΗΠΑ, που

την περίοδο εκείνη είχαν αυξημένο ενδιαφέρον για την περιοχή, δεν μπορούσε να διαρκέσει για πολύ.

Η τρίτη εξέλιξη συνδέεται με το ξέσπασμα του αραβοϊσραηλινού πολέμου (Οκτώβριος 1973) και την ανάκτηση της αυτοπεποίθησης των αραβικών χωρών οι οποίες, αφού πολέμησαν από κοινού το Ισραήλ, καθόρισαν περιορισμούς στην εξαγωγή πετρελαίου προς τη Δύση, δυσχεραίνοντας τις οικονομικές λειτουργίες των χωρών του ΟΟΣΑ. Οι ΗΠΑ, μετά απ' αυτό, θα αναγκαστούν να ασκήσουν ένα διαμεσολαβητικό ρόλο ανάμεσα στις εμπόλεμες πλευρές. Το Ισραήλ θα προχωρήσει σε ορισμένες εδαφικές υποχωρήσεις, ενώ η Αίγυπτος θα καταγγείλει τη συμφωνία φιλίας με την ΕΣΣΔ και θα ζητήσει την αποχώρηση του σοβιετικού τεχνικού και στρατιωτικού προσωπικού από τα εδάφη της. Μέσα απ' αυτές τις εξελίξεις, που σηματοδοτούσαν την αναβάθμιση της θέσης των ΗΠΑ και την αντίστοιχη υποχώρηση της ΕΣΣΔ, περιορίζονταν σημαντικά τα περιθώρια ελιγμών που διέθετε η Κύπρος τα προηγούμενα χρόνια⁴⁸. Οι Αμερικανοί εμφανίζονταν σε καλύτερη θέση και αποφασισμένοι να μη δεχτούν εξελίξεις που θα μπορούσαν να θέσουν σε κίνδυνο την ενότητα της Ν.Α πτέρυγας του ΝΑΤΟ μέσα από έναν ενδεχόμενο πόλεμο Ελλάδας-Τουρκίας.

Οι Τούρκοι, σε αντίθεση με τους Ελληνοκυπρίους, κατανόησαν καλύτερα τις αλλαγές στο διεθνές επίπεδο αναδιατυπώνοντας την πολιτική τους σε ό,τι αφορά τις ελληνοτουρκικές διαφορές. Διαβλέποντας την πιο ενεργή παρουσία των ΗΠΑ στην περιοχή της Μεσογείου και τη δυσχερή θέση των Σοβιετικών, συμπεράναν πως η Λευκωσία δε θα μπορούσε με την ίδια ευκολία να ελίσσεται ανάμεσα στις αντιθέσεις των δύο υπερδυνάμεων και, ταυτόχρονα, να διατηρεί οργανικούς δεσμούς με τους Αδέσμευτους και τα αραβικά κράτη. Παράλληλα, η δημοσιοποίηση των αντιπαραθέσεων μεταξύ Αθήνας και Λευκωσίας, καθώς και η διεθνής απομόνωση της Χούντας, αποτελούσαν παραμέτρους ευνοϊκές για την Τουρκία⁴⁹, η οποία μπορεί να θέσει θέμα υφαλοκρηπίδας και εναέριου χώρου, σε ό,τι αφορά τις ελληνοτουρκικές σχέσεις, αλλά και ζήτημα δημιουργίας ομοσπονδιακού κράτους, εγκαταλείποντας την προηγούμενη θέση περί ανεξαρτησίας με τουρκοκυπριακή αυτονομία⁵⁰. Οι συνθήκες είχαν πια ωριμάσει για τη μεταβολή του status quo της Ζυρίχης.

Δ. Το πραξικόπημα Ιωαννίδη και η τουρκική εισβολή

Στις αρχές Ιουλίου η Χούντα των Αθηνών έκρινε πως έφτασε το πλήρωμα του χρόνου για τη στρατιωτική επέμβαση στην Κύπρο, τη δολοφονία του Μακάριου και την πραγματοποίηση της Ένωσης με την Ελλάδα. Με τον τρόπο αυτό θα γινόταν πραγματικότητα ένας μακρόχρονος εθνικός στόχος και, ταυτόχρονα, το στρατιωτικό καθεστώς θα αποκτούσε την κοινωνική νομιμοποίηση που αναζητούσε. Ωστόσο, τα πράγματα εξελίχθηκαν εντελώς διαφορετικά. Το γεγονός ότι ο Μακάριος θα γλιτώσει από τη δολοφονική απόπειρα και ένοπλα τμήματα του κυπριακού πληθυσμού θα συγκρουστούν με την εθνοφρουρά θα δώσει το χαρακτήρα μιας άμεσης ελληνικής παρέμβασης στην Κύπρο και όχι αυτόν της επίλυσης ενδοκυπριακών διαφορών⁵¹.

Η τουρκική απόφαση έχει ερμηνευτεί από ορισμένες πλευρές⁵² ως το δεύτερο σκέλος ενός ενιαίου σχεδίου Ελλάδας και Τουρκίας που προέβλεπε τη διτλή Ένωση. Πέρα από τη

συνωμοσιολογική φύση τέτοιων ερμηνειών, πιστεύουμε πως δεν ευσταθούν και λογικά. Κανένα κράτος δε θα μπορούσε να δεχτεί τη συμμετοχή του σε ενός είδους «συμπεφωνημένο» πόλεμο με ένα άλλο κράτος με το οποίο βρίσκεται σε διαμάχη πάνω από 100 χρόνια και που το τελευταίο έχει πολύ πρόσφατα εγείρει και άλλες αξιώσεις (υφαλοκρηπίδα, εναέριος χώρος). Η Αθήνα πίστευε, έχοντας εξασφαλίσει και την ανοχή των Αμερικανών⁵³, ότι θα κατάφερε να εμφανίσει την επίθεση της εθνοφρουράς ως αυστηρά ενδοκυπριακή εξέλιξη, που σε έναν πρώτο χρόνο θα οδηγούσε στη συγκρότηση μιας φιλονατοϊκής κυπριακής δημοκρατίας και σε ένα πιο μεσοπρόθεσμο στάδιο στην Ένωση με ανταλλάγματα στους Τούρκους.

Η τουρκική εισβολή θα λειτουργήσει καταλυτικά για το κυπριακό πρόβλημα, αναπροσαρμόζοντας όλα τα δεδομένα: καθιστά ανέφικτη την προοπτική της Ένωσης και ακυρώνει τη δυνατότητα ύπαρξης ενός κράτους θεμελιωμένου στο διαχωρισμό πλειονότητας και μειονότητας⁵⁴. Η ελληνοκυπριακή πλευρά, μην έχοντας συνολική εικόνα της αλλαγής των συσχετισμών, θα προτείνει την επιστροφή στο καθεστώς της Ζυρίχης. Αντιθέτως, η τουρκική και η τουρκοκυπριακή πλευρά αντιπρότειναν ομοσπονδιακή λύση με ευρύτατη αυτοκυβέρνηση των τουρκοκυπριακών περιοχών. Η ελληνική και η ελληνοκυπριακή πλευρά θα απορρίψουν τις προτάσεις αυτές (14/8/74) και το απόγευμα της ίδιας μέρας θα ξεκινήσει η δεύτερη φάση της τουρκικής στρατιωτικής εισβολής, που θα έχει ως αποτέλεσμα το σημερινό διαμελισμό του νησιού.

Η στρατιωτική επιτυχία της τουρκικής πλευράς οφείλεται στη συνολική στρατηγική της ελληνικής αστικής τάξης που έβλεπε το ενδεχόμενο της απώλειας εθνικού (ελλαδίτικου) εδάφους και το γενικότερο κίνδυνο κρίσης του αστικού καθεστώτος που θα δημιουργούσε μια τέτοια εξέλιξη και, κατά συνέπεια, ήταν πολύ διστακτική στο να εμπλακεί σε μια στρατιωτική αναμέτρηση. Δεν πρέπει να ξεχνάμε πως το καθεστώς των Αθηνών βρισκόταν σε μεταβατική φάση, με την ύπαρξη χιλιάδων εφέδρων στις τάξεις του που είχαν αναδιατάξει τις ισορροπίες στο εσωτερικό του, αλλά και με την ταυτόχρονη παρουσία της χουντικής στρατιωτικής ηγεσίας που έβλεπε με καχυποψία την αποστολή στρατευμάτων στην Κύπρο — γεγονός που θα ανέτρεπε τους συσχετισμούς σε βάρος της φιλοχουντικής εθνοφρουράς⁵⁵. Κατ' αυτόν τον τρόπο, η λύση που επιλέχτηκε είναι η εμμονή στο διπλωματικό δρόμο και η πεποίθηση ότι καμιά από τις δυο υπερδυνάμεις δε θα ευνοούσε την τουρκική πλευρά. Έτσι, το πραγματικό πρόβλημα φεύγει από τα στενά «τεχνικά» δεδομένα που πολλοί του αποδίδουν, ότι δηλαδή η ήττα οφείλεται στο γεγονός της στρατιωτικής μειονεξίας της ελληνικής πλευράς. Μια τέτοια εξήγηση θα μπορούσε να σημαίνει ότι η εισβολή ήταν δυνατό να εκδηλωθεί σε οποιοδήποτε χρονικό διάστημα και όχι στη συγκεκριμένη φάση, όπου μια σειρά από ενδογενείς και εξωγενείς παράγοντες την ευνοούσαν. Σε αντίθεση με την κυρίαρχη φιλολογία, το στρατιωτικό ρίσκο από την πλευρά της Τουρκίας ήταν δεδομένο, ιδιαίτερα για μια χώρα που είχε να πολεμήσει από το 1922. Ωστόσο, το γεγονός ότι η ελληνική πλευρά ήταν απρόθυμη να αναλάβει τον κίνδυνο μιας στρατιωτικής σύγκρουσης διευκόλυνε τους τουρκικούς σχεδιασμούς.

Οι Αμερικανοί, σε αντίθεση επίσης με όσα γενικώς πιστεύονται, θα βρεθούν αντιμέτωποι με μια κατάσταση που ξεπερνά τους αρχικούς τους σχεδιασμούς και προβλέψεις. Η δολοφονία του Μακάριου και η ελληνική επικυριαρχία στο νησί ενσωμάτωσε την Κύπρο στη

νατοϊκή στρατηγική και, μέσα από μια σειρά ανταλλαγμάτων, οι Τούρκοι θα μπορούσαν να άρουν τις όποιες αντιρρήσεις τους. Ακόμα κι αυτό το γεγονός της εισβολής ήταν δυνατό να χρησιμοποιηθεί ως μοχλός πίεσης πάνω στους Έλληνες και τους Ελληνοκυπρίους για αποδοχή ομοσπονδιακού κράτους, όπου η μακαριακή πλευρά θα έβγαине αποδυναμωμένη και δε θα μπορούσε να ακολουθήσει την ίδια εξωτερική πολιτική. Εντούτοις, η αποτυχία των συνομιλιών της Γενεύης και η δεύτερη τουρκική εισβολή θα περιορίσουν τα περιθώρια ελιγμών των ΗΠΑ. Οι τελευταίες δε θα συμφωνήσουν στην αποδοχή των τετελεσμένων που επέφερε η εισβολή, αντιπροτείνοντας τη δημιουργία πολυτεριφερειακής ομοσπονδίας, ενώ η Γερουσία θα αποφασίσει την αναστολή της στρατιωτικής βοήθειας προς την Τουρκία. Επιπρόσθετα, η Ελλάδα θα αντιδράσει αποχωρώντας από το στρατιωτικό σκέλος του NATO. Συνολικά ιδωμένο, οι Αμερικανοί θα αποκομίσουν ως κέρδος την ήττα της βασικής ελληνοκυπριακής στρατηγικής, όπως αυτή διαμορφώθηκε από τη Ζυρίχη και μετά, και θα βρίσκονται αντιμέτωποι με ένα χρόνιο πρόβλημα, με τις σχέσεις δύο συμμαχικών τους χωρών σε μόνιμη εχθρότητα και με την Ελλάδα εκτός του στρατιωτικού σκέλους του NATO.

Βέβαια, όλα αυτά θα μπορούσαν να έχουν αποφευχθεί στην περίπτωση που η αμερικανική κυβέρνηση, επιχειρώντας να παρέμβει με κάθε τρόπο στην κρίση, δεν είχε οξύνει περισσότερο τις υπαρκτές αντιθέσεις μεταξύ των δύο χωρών. Με άλλα λόγια, η προσπάθεια των ΗΠΑ να αναστρέψουν τις αρνητικές επιπτώσεις που είχε η σύγκρουση στην Κύπρο για τη συνοχή του NATO θα τις οδηγήσει στην έντονη παρέμβαση στο πρόβλημα, πράγμα που σήμαινε και την υπόδειξη, από την πλευρά τους, του ζητήματος του εδαφικού διακανονισμού ως μόνης λύσης. Κατ' αυτόν τον τρόπο, σε ένα πρώτο στάδιο την αμερικανική εξωτερική πολιτική θα τη χαρακτηρίσει ένα είδος ανοχής απέναντι στην τουρκική εισβολή, αφού δε θα υπάρξει η πρόνοια για την υποβολή ενός σχεδίου επαναφοράς στην προηγούμενη συνταγματική τάξη⁵⁶. Αντιθέτως οι ΗΠΑ, προσπαθώντας να αποφύγουν τα χειρότερα για τη βορειοατλαντική συμμαχία, θα προτείνουν την κατάπαυση του πυρός στους Τούρκους με αντάλλαγμα την εδαφική και διοικητική μεταβολή στο νησί⁵⁷.

Κάτω απ' αυτό το πλαίσιο, η τουρκική πλευρά δεν είχε κανένα λόγο να θελήσει να αποδεχτεί οποιαδήποτε λύση δεν επισφράγιζε τη στρατιωτική παρουσία στο νησί και την de facto διοικητική διχοτόμηση. Το αποτέλεσμα δε της πρώτης φάσης της Διάσκεψης της Γενεύης θα οδηγήσει σε σημαντική επιτυχία την τουρκική πλευρά αφού, με τη Διακήρυξη που υιοθετήθηκε και από τις τρεις εγγυήτριες δυνάμεις, αναγνωριζόταν η ανάγκη παραμονής των τουρκικών στρατευμάτων καθώς και η ύπαρξη δύο διαφορετικών αυτόνομων διοικήσεων. Πρόκειται, βέβαια, για σημαντικότερη υποχώρηση της ελληνικής πλευράς, που μπροστά στο ενδεχόμενο ενός γενικευμένου ελληνοτουρκικού πολέμου προτίμησε μια κίνηση «καλής θέλησης», πιστεύοντας ότι μ' αυτόν τον τρόπο σε σύντομο διάστημα θα μπορούσε να επαναδιαπραγματευτεί το status quo. Οι Τούρκοι, καταλαβαίνοντας τη δύσκολη θέση της ελληνικής πλευράς, θα ζητήσουν στη δεύτερη φάση της Συνδιάσκεψης να επικυρωθεί και θεσμικά η διχοτόμηση, μέσω της δημιουργίας ενός ανεξάρτητου δικαιοδικού κράτους, που θα το αποτελούσαν δύο αυτόνομες ζώνες, με την ύπαρξη καθεστώτος αυτοκυβέρνησης για τους Τουρκοκυπρίους. Το συνολικό ποσοστό που θα ήλεγχε η τουρκοκυπριακή πλευρά θα έφτανε το 34%⁵⁸. Μια τέτοια λύση την ευνοούσε και η αμερικανική πλευρά⁵⁹ η οποία, όμως, είχε παραγνωρίσει δύο παράγοντες: αφενός, την αποφασιστικότητα των Τούρκων να

προχωρήσουν σε νέο γύρο στρατιωτικών επιχειρήσεων και, αφετέρου, τη μη αποδοχή από την ελληνική πλευρά των τουρκικών προτάσεων που διατυπώθηκαν στη Γενεύη —ίσως γιατί ούτε εκείνη περίμενε την ένοπλη τουρκική απάντηση. Το αποτέλεσμα θα είναι η γνωστή κατάληξη του Κυπριακού, που μπορεί να μην ήταν τελικά αυτή που είχαν σχεδιάσει οι Αμερικανοί, αλλά αυτό, ωστόσο, σε τίποτα δε μειώνει τις ευθύνες τους...

Σημειώσεις

1. Για ανάπτυξη της σχετικής επιχειρηματολογίας, βλ. Σ. Σακελλαρόπουλος, «Σχετικά με τους όρους συγκρότησης του κυπριακού κράτους», υπό έκδοση από το περιοδικό *Θέσεις*, σελ. 18.
2. Θ. Τσεκούρας, «Σημειώσεις για τους ταξικούς αγώνες στην Κύπρο» (Μέρος 2ο), *Θέσεις*, τ. 10, 1985, σελ. 33.
3. Σ. Αναγνωστοπούλου, «Η "εθνική πολιτική" της Τουρκίας και η Κύπρος», στο Γιαλλουρίδης Χ. - Τσάκωνας Π. (επιμ.), *Η νέα διεθνής τάξη, η Ελλάδα και Τουρκία και το κυπριακό πρόβλημα*, Ι. Σιδέρης, Αθήνα 1993, σελ. 218.
4. Μ. Ατταλίδης, «Οι σχέσεις των ελληνοκυπρίων με τους τουρκοκυπρίους», στο Γ. Τενεκίδης - Γ. Κρανιδιώτης (επιμ.), *Κύπρος, Ιστορία, Προβλήματα και αγώνες του λαού της*, Εστία, Αθήνα 1981, σελ. 420.
5. Θ. Τσεκούρας, «Σημειώσεις για τους...», *ό.π.*, σσ. 28-30.
6. Α. Ιεροδιάκονος, «Το Κυπριακό από το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο ως την ανεξαρτησία», στο Γ. Τενεκίδης - Γ. Κρανιδιώτης (επιμ.), *Κύπρος...*, *ό.π.*, σελ. 439.
7. Για παρόμοια στοιχεία, βλ. Μ. Ατταλίδης, «Οι σχέσεις των ελληνοκυπρίων με τους τουρκοκυπρίους», στο Γ. Τενεκίδης - Γ. Κρανιδιώτης (επιμ.), *Κύπρος...*, *ό.π.*, σσ. 432-433, επίσης Ν. Ψυρούκης, *Ιστορία της Σύγχρονης Ελλάδας (1940-1967)*, τόμος δεύτερος, Επικαιρότητα, Αθήνα 1983, σσ. 230-231.
8. Α. Ιεροδιάκονος, «Το Κυπριακό...», *ό.π.*, σελ. 439.
9. Θ. Τσεκούρας, «Σημειώσεις για τους...», *ό.π.*, σελ. 30.
10. Μ. Ατταλίδης, «Οι σχέσεις...», *ό.π.*, σσ. 434-435.
11. Μ. Ατταλίδης, «Οι σχέσεις...», *ό.π.*, σελ. 426.
12. Βλ. Τα στοιχεία από Σ. Kyriakides, *Cyprus: Constitutionalism and Crisis Government*, όπως τα αναφέρει ο Ιεροδιάκονος, *Το Κυπριακό πρόβλημα*, Παταξής, Αθήνα 1975, σελ. 359.
13. Τ. Κυπριανίδης - Γ. Μήλιος, «Το Κυπριακό μετά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο» (μέρος δεύτερο), 1989, *Θέσεις*, τ. 26, σελ. 134.
14. Θ. Τσεκούρας, «Σημειώσεις για...», *ό.π.*, σσ. 35-36.
15. Βλ. την πολύ σημαντική ανάλυση της Σ. Αναγνωστοπούλου, «Η "εθνική πολιτική" ...», *ό.π.*, σσ. 217-218.
16. Σ. Γρηγοριάδης, *Ιστορία της Σύγχρονης Ελλάδας*, τόμος τέταρτος, Καπόπουλος, Αθήνα 1973, σελ. 380.
17. Σ. Γρηγοριάδης, *Ιστορία...*, τόμος τέταρτος, *ό.π.*, σελ. 382.
18. Σ. Λιναρδάτος, *Από τον εμφύλιο στη Χούντα*, τόμος ε', 1964-1967, Παταξής, Αθήνα 1986, σελ. 34.
19. Σ. Λιναρδάτος, *Από τον εμφύλιο...*, *ό.π.*, σσ. 45-50.
20. Αναφερόμαστε σε σειρά άρθρων που έχουν δημοσιευτεί στο περιοδικό *Θέσεις*. Αναμφίβολα, η συμβολή τους είναι πολύ σημαντική γιατί επιτυγχάνουν να διεισδύσουν στο κυπριακό πρόβλημα με τρόπο σαφώς πιο ενδελεχή από ό,τι άλλες επιφανειακές και συμβαντολογικές προσεγγίσεις (προτεραιότητα των ενδογενών έναντι των εξωγενών παραγόντων, ανάλυση των κοινωνικών αντιθέσεων που χαρακτηρίζουν τις σχέσεις των δύο κοινοτήτων, κατανόηση της ύπαρξης διαφορετικών στρατηγικών μεταξύ ελληνικής και ελληνοκυπριακής αστικής τάξης). Ωστόσο, η εμμονή στην αποκλειστικότητα των ευθύνων για την ελληνοκυπριακή πλευρά «λειτουργεί το ραβδί από τη μία μόνο μεριά», παραγνωρίζοντας τη σημασία που είχαν δεδομένα όπως η αδυναμία της τουρκοκυπριακής αστικής τάξης να ανταγωνιστεί την αντιστοίχη ελληνοκυπριακή, αλλά και οι στρατηγικές επιδιώξεις του τουρκικού εθνικισμού στην περιοχή.
21. Ν. Κρανιδιώτης, «Οι σχέσεις Αθηνών-Λευκωσίας», στο Γ. Τενεκίδης - Γ. Κρανιδιώτης (επιμ.), *Κύπρος...*, *ό.π.*, σσ. 330-331.
22. Γ. Κρανιδιώτης, *Διεθνοποίηση και αποδιεθνοποίηση του κυπριακού προβλήματος*, Διδακτορική διατριβή, Παντειος Σχολή, Αθήνα 1984, σσ. 129-130.

23. Β. Κουφουδάκης, «Η Κύπρος και οι υπερδυνάμεις 1960-1979», στο Γ. Τενεκίδης - Γ. Κρανιδιώτης (επιμ.), *Κύπρος...*, ό.π., σελ. 360.

24. Όπως παρατηρεί ο Β. Κουφουδάκης, οι Αμερικανοί φοβούνταν μια σειρά από ενδεχόμενα, όπως την προοπτική ενός ελληνοτουρκικού πολέμου, τη γενικότερη αποδυνάμωση των σχέσεων των ΗΠΑ με την Ελλάδα και την Τουρκία, την ενίσχυση τη θέσης της ΕΣΣΔ και του ΑΚΕΛ και την αποδυνάμωση της νοτιοανατολικής πτέρυγας του ΝΑΤΟ (βλ. Β. Κουφουδάκης, «Η Κύπρος...», ό.π., σελ. 369).

25. Πρωτ. Χ. Τσαρδανίδης, «Η ΕΣΣΔ και το κυπριακό πρόβλημα 1960-1991», στο Χ. Γιαλλουρίδης - Π. Τσάκωνας (επιμ.), *Η νέα διεθνής τάξη, η Ελλάδα και Τουρκία και το κυπριακό πρόβλημα*, Ι. Σιδέρης, Αθήνα 1993, σελ. 270.

26. Χ. Τσαρδανίδης, «Η ΕΣΣΔ...», ό.π., σελ. 268.

27. Όπως αναφέρει ο ίδιος ο Γ. Παπανδρέου: «Αν ο Μακάριος δε λύσσαγε εναντίον μου, για να μη χάσει την Προεδρία, η Κυβέρνησή μας θα είχε στο ενεργητικό της την ένωση της Κύπρου με την Ελλάδα». Και συνεχίζει: «Ήταν ασυγχώρητος... στα 1964 με το σχέδιο ΑΤΣΕΣΟΝ. Αν δεν είχε αντίρρηση σ' αυτό θα επανορθούν το εθνικό έγκλημα της Ζυρίχης και του Λονδίνου. Οι Τούρκοι δε θα μπορούσαν να αρνηθούν. Οι Αμερικανοί και οι Άγγλοι θα τους ανάγκαζαν να το δεχθούν... Τρελάθηκε από την αποησία του ο καλόγερος και έβαλε λυτούς και δεμένους να με πείσουν να μην το δεχθώ» (βλ. Π. Σέρβα, *Κιπριακό. Ευθύνες*, τόμος Β, ημίτομος II, σσ. 488-489, καθώς και το σύνολο του σχετικού αποδεικτικού υλικού που παρατίθεται στο Σ. Σακελλαρόπουλος, *Τα αίτια του απριλιανού πραξικοπήματος*, Νέα Σύνορα - Α.Α.Λιβάνης, Αθήνα 1998, σσ. 110-119).

28. Γ. Τενεκίδης, «Διεθνοποίηση και αποδιεθνοποίηση του Κυπριακού πριν και μετά την τουρκική εισβολή», στο Γ. Τενεκίδης - Γ. Κρανιδιώτης (επιμ.), *Κύπρος...*, ό.π., σσ. 203-204.

Στα χωριά Αγ. Θεόδωροι και Κοκκινού οι ελληνικές δυνάμεις με προσχεδιασμένη επίθεση θα συμπλάσουν με Τουρκοκυπρίους, με αποτέλεσμα 26 νεκρούς — όλοι Τουρκοκύπριοι. Εννοείται ότι μ' αυτή την επιχείρηση η ελληνοκυπριακή πλευρά δεν αποσκοπούσε ευθέως στην αποχώρηση της Μεραρχίας, αλλά στη συνέχιση της τροποποίησης του συσχετισμού δύναμης σε βάρος της μειονότητας.

29. Για μια αναλυτική παρουσίαση των όσων συνέβησαν στην Κύπρο τους τελευταίους δυο μήνες του 1967, βλ. Σ. Γρηγοριάδης, *Ιστορία της Δικτατορίας*, τ. 1, Καπόπουλος, Αθήνα 1975, σσ. 140-145.

30. Τ. Κυπριανίδης - Γ. Μηλιός, «Το κυπριακό μετά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο: Η ελληνική και η ελληνοκυπριακή στρατηγική», μέρος γ' (1965-1974), *Θέσεις*, τ. 28, 1989, σελ. 98.

31. Μετά το τέλος του πολέμου η ΕΣΣΔ βρέθηκε με βάσεις στο αιγυπτιακό έδαφος (Μεσόγειος και Ερυθρά), ενώ η διώρυγα έμενε κλειστή και δεν μπορούσε να χρησιμοποιηθεί από τη Δύση. Οι ΗΠΑ ετοίμαζονταν από το κλείσιμο της διώρυγας, αφού το αραβικό πετρέλαιο γινόταν πιο ακριβό, πληττονταν η Δ. Ευρώπη και η Ιαπωνία και βελτιωνόταν η ανταγωνιστικότητα της αμερικανικής οικονομίας. Βλ. Ν. Ψυρούνης, *Ιστορία της Σύγχρονης Ελλάδας (1967-1974)*, Επικαιρότητα, Αθήνα 1983, σελ. 146.

32. Κ. Χατζηαργύρης, «Στα πλοκάμια μιας Λερναίας», στο Α. Ξυδής - Σ. Λινωδάτος - Κ. Χατζηαργύρης, *Ο Μακάριος και οι σύμμαχοί του*, Gutenberg, Αθήνα 1974, σελ. 117.

33. Β. Κουφουδάκης, «Η Κύπρος...», ό.π., σελ. 380.

34. Γ. Κρανιδιώτης, *Διεθνοποίηση...*, ό.π., σελ. 199.

35. Θ. Τσεκούρας, «Σημειώσεις...», ό.π., σελ. 47.

36. Θ. Τσεκούρας, «Σημειώσεις...», ό.π., σσ. 47-48.

37. Θ. Τσεκούρας, «Σημειώσεις...», ό.π., σελ. 48.

38. Ν. Ψυρούνης, *Ιστορία της Σύγχρονης Ελλάδας 1940-1967*, τόμος τρίτος, Αθήνα 1983, σελ. 61.

39. Θ. Τσεκούρας, «Σημειώσεις...», ό.π., σσ. 48-49.

40. Θ. Τσεκούρας, «Σημειώσεις...», ό.π., σελ. 49.

41. Α. Ιεροδιάκονος, *Το Κυπριακό...*, ό.π., σελ. 437.

42. Μ. Kammas, «Smallness, Economic Development and Cyprus», *The Cyprus Review*, vol. 4, 1992, no 1, σελ. 71.

43. Όπως συμπεραίνει και ο Θ. Τσεκούρας, η προσπάθεια οργάνωσης αυτοτελούς οικονομικής ζωής μέσα στους θύλακες στάθηκε αδύνατη, με αποτέλεσμα τη γενικευμένη κοινωνική εξαθλίωση, η οποία μεταβλήθηκε σε τρόπο ζωής. Έτσι, ο βασικός οικονομικός πόρος των Τουρκοκυπρίων κατέστη η οικονομική βοήθεια από την Αγκυρά, που λόγω των συγκεκριμένων προβλημάτων έγινε αναγκαίο να αυξηθεί από 213 χιλ. κυπριακές λίρες το 1963 σε 9 εκατ. το 1971, τη στιγμή που ο ετήσιος «προϋπολογισμός» της τουρκοκυπριακής εδαφικότητας δεν ξεπερνούσε το 1,5 εκατ. λίρες (βλ. Θ. Τσεκούρας, «Σημειώσεις...», ό.π., σελ. 45).

44. Οι δυο επιστολές παραθέτονται στο Ν. Κρανιδιώτη, «Οι σχέσεις Αθηνών-Λευκωσίας», στο Γ. Τενεκίδης - Γ. Κρανιδιώτης (επιμ.), *Κύπρος...*, ό.π., σσ. 346-347.

45. Τ. Κυπριανίδης - Γ. Μηλιός, «Το Κυπριακό...», *Θέσεις*, τ. 28, σσ. 109-110.
46. Σ. Γρηγοριάδης, *Ιστορία της Δικτατορίας*, β' τόμος, Καπόπουλος, Αθήνα 1975, σελ. 131.
47. Δ. Χαράλαμης, *Στρατός και Πολιτική Εξουσία*, Εξάντας, Αθήνα 1985, σσ. 316-317.
48. Για μια πολύ καλή ανάλυση της σημασίας του αραβοϊσραηλινού πολέμου για το Κυπριακό, βλ. Γ. Κρανιδιώτης, *Διεθνοποίηση...*, ό.π., σσ. 125-127.
49. Τ. Κυπριανίδης-Γ. Μηλιός, «Το Κυπριακό...», *Θέσεις*, τ. 28, σελ. 106.
50. Γ. Κρανιδιώτης, *Διεθνοποίηση...*, ό.π., σσ. 227-228.
51. Τ. Κυπριανίδης - Γ. Μηλιός, «Το Κυπριακό...», *Θέσεις*, τ. 28, σελ. 110.
52. Βλ. Χαράλαμης, ό.π., σσ. 317-321, καθώς και Γρηγοριάδης, *Ιστορία της Δικτατορίας*, γ' τόμος, Καπόπουλος, Αθήνα 1975, σσ. 246-248.
53. Η μόνη κυβέρνηση που θα αναγνωρίσει τον Σαμψών θα είναι η αμερικανική, ενώ οι *Νιου Γιόρκ Τάιμς* θα γράφουν πως την ευθύνη για τα γεγονότα δεν την έχει η κυβέρνηση των Αθηνών, αλλά ο Μακάριος (βλ. Χαράλαμης, *Στρατός και...*, ό.π., σσ. 321-322).
54. Γ. Μηλιός - Τ. Κυπριανίδης, «Το Κυπριακό μετά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο. Η ελληνική και η ελληνοκυπριακή στρατηγική», *Μέρος Δ'* (1974-1977), *Θέσεις*, τ. 29, 1989, σελ. 59.
55. Γ. Μηλιός - Τ. Κυπριανίδης, «Το Κυπριακό μετά...», *Θέσεις*, τ. 29, σελ. 63.
56. Βλ. Β. Κουφονάκης, «Η Κύπρος και ...», ό.π., σσ. 388-389.
57. Όπως αναφέρει ο γνωστός τουρκός δημοσιογράφος Αλή Μπιράντ, ο Χ. Κίσινγκερ «έλεγε ότι μετά την κατάταξη του πυρός θα θεωρούνταν φυσιολογικές μικρές μεταβολές και ότι θα μπορούσαμε να στέλνουμε συνεχώς ενισχύσεις» (βλ. Αλή-Μεχμέτ Μπιράντ, *Αποφαση-Απόφαση*, Φλώρος, Αθήνα 1984, σσ. 205-206, όπως αναφέρεται από Μ. Χριστοδούλου, *Η πορεία μιας εποχής*, Ι. Φλώρος, Αθήνα 1987, σελ. 674).
58. Μ. Χριστοδούλου, *Η πορεία...*, ό.π., σελ. 690.
59. Όπως αναφέρει ο Μπιράντ, ό.π. παρ., σσ. 284-285, ο Κίσινγκερ τις παραμονές της δεύτερης εισβολής δήλωνε «Αναγνωρίζουμε πως η θέση της τουρκοκυπριακής κοινότητας στην Κύπρο απαιτεί σημαντική βελτίωση και προστασία. Έχουμε υποστηρίξει ένα βαθμό μεγαλύτερης αυτονομίας γι' αυτούς».



Κάθβουνο σε χαρτί, 42x54 cm. 1993